

נשים וחלומות בספרות חז"ל

חיים וייס

המחלקה לספרות עברית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב*

מן העת העתיקה נשתמרו, לשמחתנו, מקורות רבים המציירים תמונה רחבה ומגוונת על אודות החלום ומעמדו בתקופה זו. את המקורות המצויים בידינו אפשר לחלק לארבע קבוצות: מקורות עקיפים, שאינם עוסקים ישירות בחלומות ובחלימה אלא מתייחסים לחלום תוך כדי דיון בנושאים אחרים; דיונים עקרוניים בשאלת מעמדו של החלום; מילונים המכילים סמלי חלום ומשמעותם; וחיבורים מקיפים המיועדים לפותרי חלומות מקצועיים ומכילים הן דיונים עקרוניים והן מילוני סמלים מפורטים.

ההתייחסות המקיפה ביותר לחלומות בספרות חז"ל מצויה במסכת ברכות שבתלמוד הבבלי, בין דף נ"ה עמוד א' לדף נ"ז עמוד ב'. יחידה זו, המוקדשת כל כולה לחלומות, מכונה במחקר "מסכת החלומות". ככל הנראה מדובר בחיבור עצמאי, שהוכנס בשלמותו לתלמוד הבבלי, בעת עריכתו במאה השישית לספירה. זוהי יחידה המאורגנת בקפידה, ומכילה שלושה מעגלי דיון מובחנים זה מזה. החטיבה הראשונה עוסקת בסוגיות עקרוניות בנוגע לחלום, כגון שאלת מקורו ושאלת איכותו הנבואית, וכן בסוגיות מעשיות, כדוגמת השאלה כיצד יש להתמודד עם חלומות בעלי תוכן מטריד ומאיים. החטיבה השנייה כוללת סדרה של סיפורים, המתארים מפגשים בין חולמים לבין פותרי חלומות. החטיבה השלישית והאחרונה היא מילון סמלים המכיל למעלה משבעים סמלי חלום. הסמלים מאורגנים על פי קטגוריות נושאות, כגון חלומות על תפילה, חלומות על ארבעת המינים, או סדרת חלומות על יחסי מין הכרוכים במעבר על איסורי טאבו. מתוך שלל הנושאים ששיח החלומות של חז"ל מציג אבקש לעסוק באחד היפים והמורכבים שבהם: נוכחותן של נשים בסיפורי חלום.

*

ספרות חז"ל, היא במידה רבה ספרות גברית: היא נכתבה על ידי גברים עבור גברים, ולפיכך משקפת סדר יום ותפיסת עולם פטריארכליים במובהק. כאשר נשים מופיעות בספרות חז"ל, נוכחותן היא לרוב מושתקת. הן אינן מדברות דיבור ישיר בקולן שלהן, ועולמן, משאלותיהן ורצונן מתווכים תדיר על ידי גברים המספרים וכותבים את סיפורן. הטקסט הספרותי המצוי בידינו, גם אם הוא עוסק ישירות בעולמן של נשים,

* מאמר זה מבוסס על פרקים מתוך חיים וייס, החלום בעולמם של חז"ל, הוצאת מודן ומשרד הביטחון [סדרת האוניברסיטה המשודרת], בן שמש 2013.

הוא טקסט מתווך והשלכתי שמתוכו, במקרים רבים, לא עולה דמותה של הגיבורה, כי אם דמותו של הגבר המתבונן בה ומספר את סיפורה. בעשורים האחרונים, כתוצאה משינויים בתפיסת המחקר ההיסטורי, הספרותי והתרבותי בכלל והמחקר הפמיניסטי בפרט, החלו חוקרות וחוקרים שונים לבחון לעומק את שאלת נוכחותן של נשים בספרות חז"ל ואת מעמדם באותה תקופה. זהו אתגר מחקרי מורכב ומרתק, הבוחן טקסטים הלכתיים, ספרותיים והיסטוריים העוסקים במישרין או בעקיפין בעולמן של נשים, ובאמצעותם מנסה לתאר - גם אם בקווים ראשוניים - את עולמן.

ספרות החלום של העת העתיקה גם היא משקפת לרוב שיח פטריארכלי ותפיסת עולם גברית. רוב החלומות המתועדים מהתקופה הם של גברים, פותרי החלום רובם היו גברים, ומילוני סמלי החלום שרווחו בעת העתיקה משקפים בתכניהם עולם גברי מובהק. עיקר נוכחותן של נשים בספרות החלום של שלהי העת העתיקה - ועובדה זו אינה מפתיעה - היא כאובייקט, כדימוי, כמשאלה או כחרדה שעליה גברים חולמים. עם זאת, אפשר למצוא נשים בשני הקשרים נוספים: הראשון הוא נשים המופיעות לא בחלום עצמו כי אם בפתרון שניתן לחלום; השני הוא מקרים שבהם מתוארים חלומות של נשים. יש לומר כי מתוך שלושת ההקשרים שציינתי הראשון והשני (נשים כאובייקט חלום וכפתרון חלום) הם רווחים, נפוצים ומשקפים את הסדר הפטריארכלי של ספרות החלום הקדומה. לעומת זאת, ההקשר השלישי (נשים חולמות) נדיר יותר, וזאת משום שעצם קיומו חותר תחת הסדר הקיים ומשקף עולם שבו נשים אינן מושא פסיבי לחלומות של גברים כי אם דמויות אקטיביות חולמות בעצמן.

נשים כסמלי חלום:

ההקשר שבו נשים מופיעות כייצוגים בחלום הוא על פי רוב מיני, ובמקרים רבים זהו הקשר מיני אסור. מילוני החלום - החל באלו הקדומים ביותר מתעדים, לעיתים בפירוט רב, חלומות שבהם גברים מקיימים יחסי מין עם נשים האסורות עליהם מתוקף החוק ומתוקף המוסר. אף שתרבויות שונות זו מזו העמידו חוקים שונים, ולעיתים סותרים, הנוגעים לאיסורים מיניים, המשותף לכולן הוא שהן העמידו מנגנוני פיקוח מורכבים והדוקים על המיניות. מנגנונים אלו כוללים אמצעי ענישה חמורים על הפרת הנורמות, והדברים נכונים על אחת כמה וכמה כשמדובר ביחסי מין הכרוכים בהפרה של איסורי טאבו. מבלי להיכנס לדין מחקרי במשמעות המונח "טאבו", שזכה להתייחסויות מגוונות במחקר הפסיכולוגי והאנתרופולוגי מראשית המאה העשרים, אפשר לומר שאיסורים אלו נתפסים כמייצגים את הטבע האנושי עצמו. לפיכך, הפרה שלהם נתפסת כמנוגדת לטבע האדם, ומי שעובר עברות מסוג זה נתפס לא רק כעבריין שעבר על החוק אלא כסוטה, כאדם חולה המתואר בראש

ובראשונה במונחים קליניים. לאור מעמדם של איסורי הטאבו, ולאור כוחם התרבותי העצום, העובדה שספרי החלום משמרים חלומות מגוונים המתארים מצבים של מעבר על איסורים כאלו בתחום המיני מעניינת ומשמעותית. היא מצביעה על כוחו החתרני והמאיים של החלום, בשל כך על הצורך לשלוט בתהליך פרשנותו ולמשמע אותו.

בכל ספרי פתרון החלום שנשתמרו בידינו מהעת העתיקה מופיעים חלומות המתארים מעבר על איסורים מיניים בכלל ועל איסורי טאבו בפרט. בחלק מהם, בעיקר בזה שחובר על ידי ארטמידורוס היווני במאה השנייה לספירה, התיאורים מפורטים, דקדקניים ונראים כנטולי שיפוט מוסרי באשר לעצם המעשה. עם זאת, לצד העובדה שמילוני החלומות לא רק שאינם מסתירים את החלומות המיניים אלא אף מדגישים את היותם נפוצים, הם לעולם אינם מפרשים את החלומות הללו כמייצגים משאלה קונקרטי, ותמיד רואים בחלום המיני ייצוג מטאפורי של דבר מה אחר של תשוקה אחרת, שהיא לרוב מותרת מבחינה דתית ומוסרית, שאליה שואף החולם. כלומר, תהליך המיישטור של החלומות המיניים לא נעשה בדרך של הדחקה והעלמה של החלומות עצמם, אלא בדרך של הבניה של משמעותם. ככל שהמשאלה המינית אסורה יותר כך המשמעות שתניתן לה תהיה חיובית יותר. האישה המופיעה בחלום הופכת לייצוג סימבולי של פוטנציאל של כוח חיובי כלשהו, הטמון בתוך החולם ויש להוציאו לפועל. ברוב ספרי פתרון החלום זהו כוח שלטוני, כלכלי או פוליטי שהחולם יכול לממש. במקרה של חז"ל, והדבר אינו מפתיע, יהיה זה ייצוג של כוח למדני-אינטלקטואלי שאותו החולם מבקש לממש.

כדי להדגים את מערכת היחסים המורכבת הנבנית בין החלום המיני האסור לבין ביותר בעזרת הפרשנות, אצטט את סדרת החלומות המיניים המופיעה בחטיבת המילון שב"מסכת החלומות". סדרה זו, המורכבת מארבעה פריטים, מופיעה בין שתי סדרות העוסקות בחלומות פשוטים ולא מאיימים: הסדרה שלפניה היא על סמלים הלקוחים מן התפילה, כגון "הקורא קריאת שמע בחלום" או "המתפלל בחלום"; הסדרה שלאחריה עוסקת בחלומות על שבעת המינים, כגון "הרואה תאנה בחלום" או "הרואה שעורה בחלום". מצד אחד, הנחתה של סדרת חלומות טעונה ומורכבת כל כך, שעניינה חלומות מיניים אסורים, בין שתי סדרות העוסקות בתפילה ובשבעת המינים מגבירה ומדגישה את אחרותה וחריגותה של סדרה זו, על רקע הנושאים הנורמטיביים והמקובלים שבתוכם היא מופיעה. מצד שני, היא מייצרת רצף שבו תכנים מיניים הם חלק טבעי מהמערכת הדתית-תרבותית ומעמדם דומה לתפילות ולשבעת המינים:

הבא על אמו בחלום – יצפה לבינה, שנאמר: "כי אם לבינה תקרא" (משלי ב', ג').

הבא על נערה מאורסה – יצפה לתורה, שנאמר: "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים ל"ג, ד). אל תקרי מורשה אלא מאורשה. הבא על אחותו בחלום – יצפה לחכמה, שנאמר "אמר לחכמה אחתי את" (משלי ז', ד').

הבא על אשת איש בחלום – מובטח לו שהוא בן העולם הבא, והני מילי – דלא ידע לה ולא הרהר בה מאורתא (תרגום=ודברים אלה אמורים כאשר לא ידע אותה ולא הרהר בה מאמש).

ארבעת החלומות מתארים משאלה ליחסי מין אסורים שהעונש המקראי על קיומם הוא כרת או מוות בידי בית דין. בשלושת החלומות הראשונים – הבא על אמו, הבא על נערה מאורסה והבא על אחותו – התהליך הפרשני המסיט את המשאלה האסורה אל עבר תשוקה אינטלקטואלית מותרת נעשה בעזרת פסוק מקראי, היוצר טרנספורמציה של המשאלה המינית האסורה אל עבר משאלה אינטלקטואלית כלשהי: בינה, תורה או חוכמה. ההמרה של התשוקה המינית בתשוקה למדנית-אינטלקטואלית היא מוכרת ונפוצה בספרות חז"ל ויש לה דוגמאות רבות ומגוונות. כפי שהראו חוקרים שונים, שהבולט בהם הוא דניאל בויארין (Boyarin), חכמים מצויים במתח מתמיד בין שתי תשוקות סותרות: האחת היא התשוקה המינית, הבאה לידי ביטוי בציווי לזוגיות והולדה, והשנייה היא התשוקה ללימוד התורה – המתוארת במקרים רבים במונחים ארוטיים של ממש. המתח הלא-מוכרע בין שתי התשוקות הסותרות הללו מאפיין ומפרה את עולמם של חכמים. לפיכך, אין זה מפתיע שהמשאלה המינית האסורה לעבור על איסורי טאבו, כפי שהיא מופיעה בחלומות שבהם אנו דנים, מומרת למשאלה חיובית ורצויה בעולמם של חכמים – לימוד התורה.

נשים כפתרון חלום

המרחב השני שבו נשים מופיעות הוא כפתרון לחלום, והוא במידה רבה הפוך לקודם. כאשר נשים מופיעות בחלום כמשאלה מינית אסורה, הרי שהמנגנון הפרשני יפעל לרוב להטות את המשאלה האסורה לעבר אפיק תרבותי מותר ומקובל. לעומת זאת, כאן מתרחש תהליך הפוך: אדם ראה בחלמו סמל שאינו קשור ישירות לנשים או לנשיות, והפרשן יוצר זיקה בין הסמל בחלום – שבמקרים רבים נראה תמים ובנאלי – לבין משאלה מינית הנתפסת כלא ראויה או כאסורה. כלומר, במקרים אלו

ההליך הפרשני לא רק שאינו מרגיע את החרדה, אלא להפך - הוא מציג את החלום כמרחב מסוכן ומאיים, שבו גם ייצוגים פשוטים ויומיומיים חושפים משאלות מיניות אסורות ודחפים לא רצויים.

ב"מסכת החלומות" מופיעה סדרה בת שנים-עשר חלומות סיפר "מין" (מבלי להיכנס להגדרות המדויקות של המונח, זהו כינוי גנאי שנועד להגדיר קבוצות שונות כזרות לעולמם של חכמים. חשוב להדגיש כי לכינוי זה אין כל קשר למין או מיניות במובן המודרני של המילה). החלומות סופרו לר' ישמעאל, החושף בעזרת פתרון החלומות התמימים לכאורה את עולמו האפל של אותו המין. ר' ישמעאל משתמש בסמכותו ובכוחו כפותר חלומות, וחושף את פרצופו ה"אמיתי" של המין, המורכב ברובו מתשוקות מיניות אסורות. בכך הוא מייצר שיח פוליטי, המגדיר את האחר דרך משאלות מיניות לא ראויות ובכך יוצר חיץ בין ה"אנחנו" - בעלי המיניות הראויה והמוסרית - ובין המין, ה"אחר", המוגדר על ידי מיניותו הפרוצה. מתוך שנים-עשר החלומות שראה אותו ה"מין", ר' ישמעאל מפרש שמונה כמתארים מיניות אסורה וסוטה או זוגיות לא תקינה. הם מובאים להלן:

תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף נ"ו עמוד ב'

מקור	תרגום
אמר ליה ההוא מינא לרבי ישמעאל: ראיתי שאני משקה שמן לזיתים. אמר ליה: בא על אמו.	אמר לו אותו המין לרבי ישמעאל: ראיתי שאני משקה שמן לזיתים. אמר לו: בא על אמו.
אמר ליה: חזאי עיני דנשקן אהדדי. אמר ליה: בא על אחותו.	אמר לו: ראיתי שעיני נושקות זו לזו. אמר לו: בא על אחותו.
אמר ליה: חזאי דנשקי סיהרא. אמר ליה: בא על אשת ישראל.	אמר לו: ראיתי שאני נושק לירח. אמר לו: בא על אשת ישראל.
אמר ליה: חזאי דדריכנא בטונא דאסא. אמר ליה: בא על נערה המאורסה.	אמר לו: ראיתי שאני דורך במיטת הדסים. אמר לו: בא על נערה מאורסה.
אמר ליה: חזאי טונא מעילאי והוא מתתאי.	אמר לו: ראיתי שהמיטה מעלי ואני תחתיה.
אמר ליה: משכבך הפוך.	אמר לו: משכבך הפוך.
אמר ליה: חזאי עורבי דהדרי לפורייה.	אמר לו: ראיתי עורבים השבים למיטה.
אמר ליה: אשתך זנתה מאנשים הרבה.	אמר לו: אשתך זנתה מאנשים הרבה.

אמר לו: ראיתי יונים השבות למיטה.	אמר ליה: חזאי יוני דהדרי לפורייה.
אמר לו: נשים הרבה טימאת.	אמר ליה: נשים הרבה טמאת.
אמר לו: ראיתי שהחזקתי שתי יונים	אמר ליה: חזאי דנקיט תרי יוני ופרחן.
והן פרחו. אמר לו: שתי נשים נשאת	אמר ליה: תרתי נשי נסבת ופטרתינן
ושלחתן בלא גט.	בלא גט.

בסדרה זו מצטייר ר' ישמעאל כפותר חלומות בעל רגישות פרשנית, אך בה בעת כמי שמנצל את מעמדו ואת כוחו הפרשני על מנת לפגוע באחר ולסמן אותו כמי שמנהל אורח חיים שאינו תקין בתחומי המיניות והמשפחה. יכולותיו הפרשניות של ר' ישמעאל באות לידי ביטוי במורכבות הזיקות שהוא מייצר בין המסמן בחלום ובין המסומן - משמעותו עבור החולם. בחלום הראשון המין מתאר כי ראה בחלומו שהוא משקה עץ זית בשמן זית. ר' ישמעאל רואה בהשקיית עץ הזית בשמן זית משאלה גרסיבית של החולם לקיים יחסי מין עם אמו. העובדה ששמן הזית חזר למקור שממנו יצא, לעץ, מעידה כי החולם מבקש לשוב אל המקום שממנו יצא. מיקודה של המשאלה הרגסיבית דווקא ביחסי מין אסורים עם האם מוביל אל הנקודה השנייה שציינתי, והיא המאבק הפוליטי והדתי שמנהל ר' ישמעאל עם המין בעזרת החלום. בניגוד לתהליך המקובל של פתרון חלומות, שבו הפותר מתאר אירועים שיתרחשו לחולם בעתיד, ובכך הוא ממלא את תפקיד הנביא או החוזה - הרי שכאן ר' ישמעאל מציין את פתרונותיו בלשון עבר. ר' ישמעאל מציין כי החולם בא על אמו, על אחותו, על אשת ישראל ועל נערה מאורסה. כמו כן אשתו זנתה והוא עצמו טימא נשים רבות וגירש שתי נשים. הפיכת החלום מכלי לחיזוי העתיד לאמצעי לחשיפת העבר משרתת את מטרתו של ר' ישמעאל. המין אינו עתיד או עלול לעשות את המעשים הללו - הוא כבר עשה אותם. אלו הן עובדות של ממש, המעידות על טבעו החוטא של המין שאותו חשף וגילה ר' ישמעאל, מתוך חלומות הנראים תמימים לכאורה. ושוב - גם כאן, כמו בסעיף הקודם, הנשים אינן אלא אובייקט, המשמש להדגמת נחיתותו המוסרית של הגבר הזר ולהשפלתו.

נשים חולמות:

ההקשר השלישי שבו מופיעות נשים הוא כשהן עצמן חולמות. כאמור, זהו הקשר נדיר יחסית. רוב רובם של החלומות המצויים בידינו מהעת העתיקה נחלמו על ידי גברים ומשקפים את עולמם. הופעתה של אישה חולמת הופכת אותה מדמות פסיבית המופיעה בחלומותיהם של אחרים לדמות אקטיבית המתארת על ידי חלומה את עולמה הייחודי והחד-פעמי. אחד מסיפורי החלום היפים, העדינים והרגישים

בספרות חז"ל מתאר אישה שחלמה כי קורת ביתה פקעה והיא פונה לר' אלעזר שיפתור את חלומה. מהסיפור עולה המורכבות הרבה שמתלווה לתהליך פתרון החלום והעדינות והרגישות הנדרשת מפותר החלום בבואו לייצר זיקה בין החלום ובין משמעותו בעולם. הסיפור מופיע במקורות ארץ-ישראליים, בתלמוד הירושלמי ובמדרש איכה רבה. הנוסח המצוטט כאן לקוח מדפוס וילנא של מדרש איכה רבה (פרשה א'):

מקור	תרגום
חדא אתתא אתת לגבי ר' אלעזר.	אשה אחת באה לפני ר' אלעזר.
אמרה ליה: חמיית דשריתא דביתא פקעה.	אמרה לו: ראיתי שקורת ביתי פקעה.
אמר לה: ההיא איתתא ילדה בר דכר.	אמר לה: אותה אישה (=את) תלד בן זכר.
אזלת וכן הוה לה.	הלכה וכך היה לה.
אזלת זמן חורן למשאליניה.	באה בפעם אחרת לשאול אותו.
אמרה ליה: שריתא דביתא פקעא.	אמרה לו: קורת ביתי פקעה.
אמר לה: את ילידת בר דכר.	אמר לה: את יולדת בן זכר.
אזלת וכן הוה לה.	הלכה וכך היה לה.
אזלת זמן חורן זמנא תליתיתא.	באה פעם נוספת, פעם שלישית.
אשכחת תלמידוי יתבין כבי ספרא	מצאה את תלמידיו יושבים סביב הספר
ורבהון לא הוה תמן.	ורבם אינו עימם.
אמרה לון: אן הוא רבכון?	אמרה להם: היכן הוא רבכם?
אמרין לה: מה את בעא מיניה?	אמרו לה: מה את רוצה ממנו?
אמרה לון: דלמא דאתון חכימין,	אמרה להם: אולי אתם חכמים,
למיפשר חילמא דחמית כרבכון?	ויכולים לפתור את חלומי כרבכם?
אמרין לה: אמרי לן מה את בעיאי,	אמרו לה: אמרי לנו מה את רוצה,
ואנן פתרין לך.	ואנחנו פותרים לך.
אמרה לון: חמית בחלמי ההיא איתתא,	אמרה להם: ראיתי בחלומי אותה אישה,
דשרייתא דביתא פקעה.	שקורת ביתה פקעה.
אמרין לה: ההיא אתתא קברא בעלה.	אמרו לה: אותה אישה תקבור את בעלה.
וכד נפקת מן קומיהון שריית מייללא.	וכאשר יצאה מהם הייתה מייללת.
שמע רבי אלעזר, אמר להו:	שמע רבי אלעזר, אמר להם:
למה ההיא איתתא מייללא?	למה אותה אישה מייללת?

אמרו לוי: אותה אישה באה לשאול אותך, ולא היית.	אמרו ליה: ההיא איתתא אתת למישאליןך, ולא אשכחת יתך.
אמר לתלמידיו: אותה אישה – מה באה לשאול?	אמר לתלמידיו: ההיא איתתא – מאי אתת למישאל?
אמרו לוי: לפתור חלום.	אמרין ליה: למיפתרינה לחלמא.
אמר להם: ומה אמרתם לה?	אמר להן: ומה אמרתו לה?
אמרו לוי: כך וכך.	אמרין ליה: כן וכן.
אמר להם: איבדתם אדם.	אמר להו: איבדתון גברא.
לא כך כתוב – "ויהי כאשר פתר לנו כן היה" (בראשית מ"א, י"ג),	לא כן כתיב – "ויהי כאשר פתר לנו כן היה" (בראשית מ"א, י"ג),
לא כך אמר ר' יוחנן	ולא כן אמר ר' יוחנן –
החלום הולך אחר פתרונו?!	החלום הולך אחר פתרונו?!

סיפור זה זכה לפרשנות של גלית חזן-רוקם והדברים הבאים הולכים בעקבות פרשנותה. הסיפור מתאר אישה, שאת שמה וזהותה אין אנו יודעים, שראתה בחלומה שקורת ביתה פקעה. היא מוטרדת מכך, ולפיכך הולכת לר' אלעזר שיפתור לה את חלומה. הסיבה לחרדתה של האישה נובעת, ככל הנראה, מכך שבחלומה היא ראתה את קורת הבית – דהיינו את הקורה המרכזית שעליה נשען הבית כולו – פוקעת, ולפיכך ברמה הגלויה והישירה של החלום הוא מייצג הרס וחורבן. ר' אלעזר שומע את חלומה ומבין, ככל הנראה, את החרדה שבה היא מצויה. הוא פותר אותה בכך שאין הוא מתייחס להסמלה הגלויה של החלום, הנוגעת להרס ולחורבן, אלא מציע פרשנות הנשענת על הזיקה המוכרת כל כך בספרות חז"ל בין אישה ובין בית, בין נשיות ובין המרחב המשפחתי (העומד בניגוד למרחב הציבורי, שבו פועלים גברים). המילה הארמית לאישה, לרעיה, היא "דביתהו". מקורה במילה "בית", ומשמעותה המילולית היא – "של הבית". ר' אלעזר נשען על זיקה זו ומייצר משמעות מפתיעה לחלום: פקיעת הקורה היא למעשה "פקיעתה" של האישה, שהיא הקורה המרכזית שעליה נשען הבית. לפיכך, החלום מבשר למעשה על לידה מתקרבת של בן זכר. המספר אינו מסתפק בציון פתרונו של ר' אלעזר אלא הוא אף מדגיש שפתרון זה יצא לפועל – האישה הלכה לביתה וילדה בן זכר. הדגשת תוקפו של הפתרון על ידי המספר חושפת, כבר בראשיתו של הסיפור, את כוחו של פתרון החלום ואת יכולתו של הפותר לגזור על המציאות את רצונו.

היחידה השנייה של הסיפור היא כביכול חזרה על היחידה הראשונה: האישה רואה בחלומה את קורת ביתה פוקעת, היא הולכת לר' אלעזר, הוא שמבשר לה שהיא

עתידה ללדת בן זכר, והדבר אכן מתרחש. אלא שלמעשה אין כאן חזרה סתמית על אותה יחידה אלא פיתוח שלה והדגשת כוחו של פתרון החלום. לכאורה, אין לאישה כל סיבה לחזור לר' אלעזר. היא מכירה את החלום ומכירה כבר את פרשנותו והיא יכולה לפרש לעצמה את החלום. אלא שאין היא זקוקה לפרשנותו של ר' אלעזר אלא לסמכותו. היא פונה אליו כדי שיעניק לה בדיוק את אותה הפרשנות שניתנה לה בפעם הקודמת, משום שהיא רואה את הפתרון ככלי מאגי המשפיע על המציאות ולפיכך מאפשר לה להרות וללדת. למעשה, היא רואה בר' אלעזר שותף לתהליך ההיריון והלידה. ר' אלעזר עצמו מבין זאת, ולפיכך הוא אינו שואל את האישה מדוע שבה אליו ומדוע לא פתרה את החלום בכוחות עצמה. ברגישותו הרבה, הוא מבין את תפקידו וממלא אותו כדי לאפשר לאותה אישה ללדת בן נוסף.

היחידה השלישית של הסיפור היא יחידת המפנה, שבה המהלך האינטימי שנרקם בין האישה לר' אלעזר מופר, ואת מקום הלידה מחליפה האימה המתלווה למוות לא צפוי. השיבוש ביחידה זו מתגלה כבר בראשיתה, כאשר האישה מגיעה שוב אל ר' אלעזר אך הוא אינו נמצא ורק תלמידיו נמצאים בבית המדרש. את הסיטואציה המוכרת והאינטימית בין ר' אלעזר והאישה מחליף מפגש מנוכר, תוקפני וחסר רגישות עם תלמידיו. שאלתה של האישה לתלמידים מדוייקת: "האם אתם יכולים לפתור את חלומי כרבכם?" - כלומר - היא מעוניינת לקבל את אותו הפתרון שרבה, ר' אלעזר, נתן לה, וזאת על מנת שיוולד לה בן זכר נוסף. התלמידים, שמפרשים את שאלתה אחרת, מבינים אותה כך: "האם יש לכם יכולת לפרש חלומות כפי שלרבכם יש?" התלמידים הצעירים, בלהיטותם להוכיח את כוחם ואת יכולתם, מתחייבים על דבר שאין הם יכולים להתחייב לו: היכולת לפתור חלומות כרבם. יהירות זו היא הרת אסון. התלמידים, שאינם מודעים לעוצמת הכוח המאגי של התהליך הפרשני, מתייחסים לחלום ברמתו הפשוטה ביותר: הקורה המרכזית של הבית היא ייצוג של הבעל, שעליו נשען הבית, ולפיכך פקיעה של הקורה מייצגת את מותו הקרב. האישה ההמומה לא רק שלא קיבלה בן זכר, כפי שציפתה וכפי שהיה קורה אם ר' אלעזר היה נוכח, אלא שבלא הכנה מוקדמת נאמר לה שבעלה יילקח ממנה.

היחידה האחרונה של הסיפור נפתחת עם שובו של ר' אלעזר, השומע את האישה המייללת בצאתה מבית המדרש. יש לומר כי ר' אלעזר אינו משוחח עם האישה ואינו מנסה לנחם אותה, אלא פונה ישירות לתלמידיו ומברר את אשר אירע. הדיאלוג המתפתח בין הרב לתלמידיו בנוי כמעין כתב חידה סביב יסודות של גילוי והסתרה. הרב מכיר את האישה ויודע היטב מדוע היא באה, ולפיכך אין הוא שואל את תלמידיו מה היה חלומה אלא מיד מברר איתם כיצד הם פתרו את החלום. ר' אלעזר משמש כאן בתפקיד כפול: הוא בו-זמנית גם דמות מתוך העלילה וגם מעין מספר כל-יודע

ששולט בעלילה ובפרטיה אף אם אלו אינם מדווחים לו ישירות. אף שהתלמידים אינם מגלים מפורשות את תשובתם לאישה, ר' אלעזר מבין מהי, ולפיכך מאשים אותם באשמה חמורה של הרג אדם. ר' אלעזר מבהיר לתלמידיו כי הזיקה בין חלום למשמעותו אינה דבר קבוע מראש, שאותו יש לחשוף בטכניקות שונות, אלא זוהי זיקה שהפותר מייצר ולפיכך האחריות עליה מוטלת עליו. אחריות זו הופכת לכבדה שבעתיים, לאור היסוד המאגי העומד בבסיס התהליך הפרשני של החלום. ר' אלעזר מודיע לתלמידיו ש"החלום הולך אחר פתרונו", כלומר: ברגע שניתן פתרון – החלום ילך אחריו ואין דבר שאפשר לעשות בעניין. לפיכך, במקרה זה, אין כל דרך או אפשרות להציל את הבעל, והתלמידים נושאים באחריות למותו.

כוחו של הסיפור הוא בעצם ראיית האישה כאינדיבידואל חולם, השייך לשיח בין חולמים לפותרים, ולא משמש רק אובייקט סמלי בתוך שיח זה. עם זאת, תוכנו של הסיפור משמר נורמות פטריארכליות הרואות את האישה כשייכת למרחב הביתי ולפיכך חלומותיה, משאלותיה ופחדיה מתקיימים תמיד בתוך מרחב זה.

כדי להדגיש את מורכבותו של הסיפור על האישה שחלמה שקורת ביתה פקעה אני מעוניין לצרף אליה אישה חולמת נוספת, מוקדמת מעט יותר ממנה – פרפטואה, שחיה בראשית המאה השלישית לספירה בצפון אפריקה. בידינו יומן שכתבה פרפטואה עצמה או שכתב מישהו שתיאר בשמה את אשר אירע. זהו יומן המתאר את ימיה האחרונים בטרם הוצאתה להורג בידי השלטונות בימיו של הקיסר סוורוס (Severus) עקב דבקותה בדת החדשה, הנצרות, שמעמדה באותה עת באימפריה הרומית היה של דת נרדפת. כפי שמעיר חוקר הנצרות שחקר את היומן ותרגם אותו גם לעברית, אביעד קליינברג, פרפטואה הייתה קטכומנית, כלומר: אישה שעברה כבר את תהליך ההכשרה הראשוני לקראת הפיכתה לנוצרית, אבל עדיין לא הוטבלה ואינה נחשבת לנוצרייה מלאה. היא הייתה אישה צעירה ממשפחה מיוחסת ולה ילד קטן שזה עתה נולד. לאחר שהיא וחבריה נתפסו, גזר הדין שנגזר עליהם היה קשה ואכזרי – עליהם להיות מוצאים להורג כחלק מהמשחקים שנערכו לכבוד יום הולדתו של הקיסר. מחד, היומן שהיא כתבה בימי ההמתנה להוצאה להורג מתאר כלפי חוץ קבוצה חזקה ונחושה בדעתה של מרטירים צעירים ששים אלי מוות, שעל פי אמונתם יביא לאיחוד המקווה עם ישוע. מאידך, החלומות שהיא תיעדה ביומנה חושפים צד אחר ולא מודע, מהוסס, חרד ומבוהל של אישה צעירה שזה עתה ילדה ומצפה לה מוות אכזרי ואלים. חלומותיה של פרפטואה ארוכים, מפורטים ועשירים בדימויים ובסמלים נוצריים ופגאניים. לעומת זאת, הפתרונות שהיא נותנת לחלומותיה קצרים, תמציתיים וממוקדים במסרים תיאולוגיים, שנועדו לעודד אותה ואת חבריה

לקראת מותם הקרב. בפער שבין התיאורים המורכבים והפרטניים של החלומות ובין הפתרונות הקצרים והדלים שהיא נותנת, יש מרחב המאפשר הבנה של הדיאלקטיקה והדינמיקה שבהן מצויים פרפטואה וחבריה לקבוצה. החלום שלהלן הוא האחרון שראתה פרפטואה בטרם הוצאה להורג:

יום לפני שנלחמנו ראיתי זאת בחיזיון... מתנשפים ובדי עמל הגענו לאמפיתאטרון... היבטתי אל ההמון העצום הממתין. ובאשר ידעתי כי נגזר עלי להיות מושלכת לחיות התפלאתי שאלה לא שוסו בי. אז יצא כנגדי מצרי אחד נתעב למראה עם עוזריו להלחם בי, ואלי באו צעירים יפי תואר להיות עוזרי ומשמשי. הופשטתי מבגדי ונעשתי זכר ומשמשי החלו מושחים את בשרי בשמן כנהוג בקרבות. ואת המצרי ראיתי מנגד מתגולל בעפר. ויצא גבר כה עצום בגבהו עד שהתנשא מעל למרומי האמפיתאטרון... הוא נשא מטה של שופט בתחרות וענף ירוק ועליו תפוחי זהב. הוא ביקש שקט ואמר: "המצרי הזה, אם ינצח אותה, יהרוג אותה בחרב. היא אם תנצח אותו תזכה בענף זה" ופרש משם. קרבנו זה אל זה והתחלנו להחליף מהלומות. הוא רצה לאחוז ברגלי אבל אני בעטתי בפניו בעקבי. נישאתי באוויר והתחלתי לחבוט בו, כאילו אני דורכת על האדמה. וכאשר הבחנתי ברגע של הפוגה הצמדתי את ידי כך שהאצבעות השתלבו אלה באלה ולפתי את ראשו. הוא נפל על פניו ואני דרכתי על ראשו. ההמון התחיל לצעוק ומשמשי לשיר תהילים. ניגשתי אל השופט וקיבלתי את הענף. והוא נשק לי ואמר אלי: "בתי שלום עליך" התחלנו לצאת בתהילה אל עבר שער החיים ואז התעוררתי. הבנתי שלא כנגד חיות הפרא אלחם אלא נגד השטן, אבל ידעתי כי אנצח. זה מה שעשיתי עד ערב המשחקים. את אשר אירע במשחקים יספר מי שירצה בכך.

(קליינברג, רגל החזיר של האח ג'נפרו, עמ' 76 – 77)

זהו חלום מרגש, מורכב וטעון; חלום של אישה ואם צעירה לילה לפני הוצאתה להורג. זהו גם אחד החלומות הארוכים והמפורטים ביותר ששרדו בידינו מהעת העתיקה כולה. פרפטואה מנסה להכין את עצמה לקראת החוויה המזעזעת של השלכתה לזירה, טרף לחיות פרא. יש לומר כי במקרים רבים, נשים הוכנסו לזירה כשהן ערומות כמעט לגמרי, ולעיתים אף נקשרו לעמודים בטרם נשלח לעברן פר זועם. סיטואציית ההריגה היא מעין המחזה של אונס קבוצתי שבו האישה נאנסת לא רק על ידי החיה, אלא אף על ידי הקהל שצופה במחזה ומריע. בחלומה יוצרת פרפטואה שתי טרנספורמציות

מעניינות וחשובות: האחת היא שהמאבק כנגד החיות מוסט הצידה, ובמקומו היא נאבקת באדם מצרי, שהוא "נתעב למראה", כהגדרתה; הטרנספורמציה השנייה והמרתקת של החלום היא שפרפטואה עצמה הופכת מאישה לגבר. כדי שהיא תוכל לגבור על המצרי, עליה להמיר את הנשיות בגבריות, את הפסיביות באקטיביות ואת החולשה בכוח. לאורך כל היומן היא רואה בנשיות ובאמהות תכונות חלשות ופסיביות. הנשיות, לטעמה, מחברת אותה אל האדמה והופכת אותה לחלשה ומוגבלת. כדי שתוכל להתרומם באוויר ובכך לגבור על המצרי, עליה להפוך בעצמה למשך הקרב לגבר. עליה לוותר על זיקותיה המשפחתיות - ובעיקר על בנה - ולהיכנס לקרב מתוך עמדה של כוח, מתוך עמדה גברית. בסופו של הקרב פרפטואה חוזרת להיות אישה וזוכה לברכתו של השופט הגדול, אולי ישוע בעצמו, המכתיר אותה כמנצחת ומוליך אותה אל עבר שער החיים - השער שבו היו יוצאים הגלדיאטורים המנצחים.

פרפטואה יודעת כי למחרת היא תוכנס לזירה ללא כל יכולת אמיתית להתמודד עם החיות האלימות שיתקפו אותה. היא תופיע בזירה כשהיא חלשה ופגיעה וסופה יהיה מוות איום ונורא. החלום עוזר לה ליצור מציאות אחרת, שבה היא שולטת בסיטואציה ומנצחת וחשוב מכל - היא נותרת בחיים. הפרשנות הקצרה שהיא מעניקה לחלום מעניינת: היא מבינה כי מנקודת מבטה הדתית, וכדי שתוכל להיות מרטרית אמיתית ולשמש דוגמה ומופת לאחרים, המאבק האמיתי שלה הוא לא עם החיות, אלא עם השטן. כלומר, המאבק שלה הוא עם הפחד והחרדה מפני החיות, לא עם החיות עצמן. היא נאבקת עם החולשה ובעיקר עם הזיקות הקושרות אותה לעולם הזה, כמו משפחתה ובנה. אם היא תוותר על הזיקות הללו, הרי שלמרות שהיא תישחט על ידי החיות, היא תנצח את השטן ואת הפחד ותעלה לעולם הבא. שם ימתין לה השופט הגדול ישוע, יכניס אותה אל שער החיים ויצרף אותה אל כל המרטירים הנוספים הנמצאים בגן עדן.

*

ספרות החלום של חז"ל, כמו רוב רובה של ספרות העת העתיקה ושלהיה, נכתבה על ידי גברים ולפיכך משקפת לרוב תפיסת עולם פטריארכלית ברורה הרואה בנשים ייצוגים למשאלות הנוגעות למיניות, לסמכות ולכוח. עם זאת, כפי שראינו בחלקו השני של המאמר, ייחודיותו של החלום ומעמדו התרבותי הלימינאלי פותחים פתח נדיר לסובייקט נשי שקולו כמעט ואינו נשמע בספרות התקופה. עצם קיומם של סיפורים, הן בספרות חז"ל הן מחוצה לה, שבהם נשים מספרות את חלומותיהן, חותר תחת הסדר הקיים ומשקף עולם שבו נשים אינן מושא פסיבי לחלומות של גברים כי אם דמויות אקטיביות בעלות צרכים, משאלות וחרדות.